

„Wychowanie w Rodzinie” t. XVI (2/2017)

nadesłany: 12.10.2016 r. – przyjęty: 18.04.2017 r.

Danuta KOWALCZYK*

Pedagogiczny wymiar sądowego rozstrzygnięcia konfliktów rodzinnych

The pedagogical dimension of judicial settling of family conflicts

Streszczenie

Przedmiotem rozważań są zagadnienia wychowawcze związane z rozpoznawaniem przez sąd spraw dotyczących konfliktów rodzinnych. Konflikty są nieodzownym elementem życia zbiorowego ludzi. Stwarzają jednak zagrożenie dla trwałości środowiska rodzinnego, kiedy relacje między jego członkami stają się zaburzone. W sytuacji niemożności uzyskania satysfakcjonującego porozumienia, obniżają poczucie zadowolenia z jakości tworzonego związku. Tym samym negatywnie wpływają na realizację funkcji rodziny, zwłaszcza emocjonalnej i socjalizacyjnej. Dziecko w takim środowisku narażone jest na nieprawidłowy proces przystosowania społecznego. Zwłaszcza wtedy, gdy zostaje uwikłane w konflikt między rodzicami. W przestrzeni publicznej funkcjonuje wiele instytucji udzielających rodzinie pomocy w różnych sytuacjach kryzysowych. Kiedy ich pomoc okazuje się nieskuteczna i nie prowadzi do rozwiązania konfliktu w rodzinie, to wówczas zazwyczaj znajduje on swój epilog w sądzie. Rozstrzygnięcie sporów środkami prawnymi niekoniecznie musi prowadzić do zerwania więzi rodzinnych. Sąd dysponuje środkami i organami pomocniczymi, aby zahamować procesy dezintegracji, występujące w tym najważniejszym środowisku wychowawczym. Wystarczy wskazać na coraz powszechniejsze sięganie po instytucję mediacji w sprawach

* e-mail: dkowalczyk@uni.opole.pl

Instytut Nauk Pedagogicznych, Wydział Nauk Społecznych, Uniwersytet Opolski, ul. Oleska 48, 45-052 Opole, Polska.

rodzinnych. Normowanie stosunków wewnątrzrodzinnych jest istotne z punktu widzenia potrzeb dziecka, jego rozwoju i wychowania w biologicznym środowisku.

Słowa kluczowe: konflikty rodzinne, dziecko, sąd, postępowanie procesowe, wychowanie.

Abstract

The subject of the considerations is problems pertaining to rearing, which are connected with legal proceedings in cases of family conflicts. Conflicts are an inescapable element of the life of people in groups. They do, however, present a threat to the stability of family environment when the relationships between members of the group are disturbed. In the situation of an impossibility of obtaining a satisfactory agreement, they decrease the sense of satisfaction with the quality of formed relationships. At the same time they negatively affect the fulfilling of the functions of the family, especially the emotional and socializing ones. The child remaining in such an environment is exposed to an improper process of social adjustment. It is particularly evident when the child becomes involved in conflicts between the parents. In the public sphere, a number of institutions function which provide help to families in various crisis situations. When their support turns out to be insufficient and does not lead to solving a conflict in the family, then habitually it ends at the court. Settling conflicts by way of legal means does not necessarily result in breaking family bonds. The court has at its disposal means and auxiliary organs to stop the disintegration processes which appear in this most significant rearing environment. It suffices to point to the more and more popular reaching for the institution of mediation in cases dealing with family. Normalizing relations within the family is vital from the viewpoint of a child's needs, its development and rearing in the biological environment.

Keywords: family conflicts, child, court, legal proceeding, rearing.

Wprowadzenie

W całym cyklu życia człowieka najważniejszą rolę pełni rodzina. Początkowo jest nią rodzina pochodzenia, w której dorasta nabywając różnorodnych kompetencji do pełnienia ról społecznych, a następnie własna, założona w okresie dorosłości. Obie tworzą najbliższe jemu środowiska, pozostające na ogół w bliskich relacjach. Prawidłowo ukształtowana więź rodzinna wzmacnia poczucie przynależności wspólnotowej, zobowiązuje do udzielania wzajemnej pomocy i wsparcia w trudnych sytuacjach życiowych.

Znaczenie rodziny wyraża się wielością realizowanych funkcji, jak i długo-trwałością oddziaływania na swoich bliskich. W teoriach zajmujących się wyjaśnianiem etiologii zjawisk patologicznych podkreśla się jej szczególną odpowie-

działność za proces przystosowania społecznego jednostki¹. Dysfunkcjonalność biologicznego środowiska uważa się za jedną z istotnych przyczyn jego nieprawidłowego przebiegu, co generuje zachowania niezgodne z powszechnie akceptowanymi normami obyczajowymi i prawnymi.

W literaturze przedmiotu znajduje się szeroki opis przyczyn dysfunkcji rodziny. Wysoce zaburzony układ domowy, w którym kumuluje się wiele negatywnych czynników określa się mianem patologicznego². Pomiedzy skrajnie negatywnym typem a prawidłowo funkcjonującą rodziną istnieją środowiska o zmniejszonej wydolności w pełnieniu niektórych zadań, np. w sferze zaspokajania potrzeb ekonomicznych czy w zakresie sprawowania kontroli rodzicielskiej nad dzieckiem. Rodzaj dysfunkcji rodziny pozostaje w bezpośrednim związku z jej przyczynami, które są zróżnicowane, wynikające m.in. z niedojrzałości społeczno-emocjonalnej obojga małżonków bądź jednego z nich (lub partnerów życiowych, jeśli tworzą związek nieformalny), braku wystarczających kompetencji do pełnienia powinności rodzicielskich czy przejawianych zachowań nałogowych.

Konflikty są zjawiskiem powszechnym i zarazem nieuniknionym w relacjach międzyludzkich. W rodzinie każda sfera życia może stać się ich źródłem, zarówno odnosząca się do zwykłych, codziennych obowiązków, ich podziału, jak i zaangażowania w rozwijanie oraz utrwalanie więzi emocjonalnej. Ryzyko dezorganizacji tej wspólnoty nie jest czymś, co pojawia się w sposób nieoczekiwany, nagły. Często jest to proces narastający, kiedy wcześniej występujące problemy w życiu rodzinnym nie zostały rozwiązane, a powstają nowe. Obszarów konfliktogennych jest wiele, trudno je nawet w pełni sklasyfikować³. Życie rodzinne jest na tyle bogate, dynamicznie zmieniające się w związku z przechodzeniem kolejnych faz rozwoju oraz wyznaczone przeobrażeniami w skali makrospołecznej, iż wielorakie przyczyny mogą spowodować zakłócenia w relacjach wewnątrzrodzinnych.

Toczące się na jednej płaszczyźnie konflikty z łatwością przenoszone są na inne obszary funkcjonowania rodziny. Wtedy poznanie ich pierwotnej przyczyny staje się najczęściej niemożliwe do ustalenia, a więc również niełatwe do rozwikłania. Przykładem tego są konflikty małżeńskie, przeradzające się niejednokrotnie w ostre spory na tle opieki i wychowania dziecka, prowadzące do braku współdziałania na płaszczyźnie powinności rodzicielskich⁴. Granice między zaburzonymi relacjami w rodzinie są dość płynne, generujące szereg zmian

¹ J.M. Stanik, *Psychologia sądowa*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2013, s. 487.

² B.M. Nowak, *Rodzina w kryzysie. Studium resocjalizacyjne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011, s. 53.

³ H. Cudak, *Funkcjonowanie dzieci z małżeństw rozwiedzionych*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2003, s. 17.

⁴ M. Plopa, *Rodzicielstwo jako wyzwanie dla małżeństwa: perspektywa teorii systemowej*, [w:] H. Liberska, A. Malina (red.), *Wybrane problemy współczesnych małżeństw i rodzin*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2011, s. 29.

w jej strukturze. Tym bardziej iż wszelkie nieprawidłowe funkcjonowanie na płaszczyźnie interpersonalnej wywołuje poczucie niezadowolenia z jakości tworzonego związku, zagrażając trwałości oraz stabilności środowiska rodzinnego.

Konflikt jako następstwo rozbieżności między partnerami interakcji w zakresie celów, potrzeb, oczekiwań niekoniecznie musi prowadzić do destrukcji łączących ich więzi. Mimo iż towarzyszące temu emocje, przeważnie o negatywnym zabarwieniu, raczej wyzwalają niż hamują skłonność do gwałtownych reakcji, wzajemnego obrażania się, lecz ostatecznie nie wykluczają konstruktywnego jego rozwiązania. Wszystko bowiem zależy od dojrzałości zaangażowanych w nim osób. Zdaniem Mieczysława Plopy konflikty mogą wpływać w sposób dezintegrujący albo przeciwnie – kreować nową jakość systemu rodzinnego, decydujące znaczenie ma w tym względzie wybór strategii postępowania⁵. Dojrzałe postępowanie członków rodziny powinno polegać na dążeniu do wypracowania kompromisowych jego rozwiązań, aby nie tylko chronić sam układ, lecz przeciwdziałać włączeniu bądź skierowaniu go na inne osoby.

W przestrzeni publicznej funkcjonuje wiele instytucji rządowych i pozarządowych, zajmujących się udzielaniem wsparcia rodzinie, znajdującej się w trudnym położeniu życiowym, doświadczającej problemów w realizacji swoich zadań. Kiedy jednak wyczerpią się zasoby rodziny i zawiodą wszelkie sposoby uzyskania porozumienia w spornych sprawach, to wówczas nierozstrzygnięte konflikty znajdują swój epilog w sądzie. Zatem przedmiotem niniejszych rozważań stały się kwestie dotyczące pedagogicznego kontekstu normowania stosunków wewnątrzrodzinnych w postępowaniu procesowym. Bowiem z punktu widzenia potrzeb dziecka, jego rozwoju i wychowania nie jest obojętne, jakie zmiany w sytuacji rodzinnej będą następstwem sądowych rozstrzygnięć.

Rodzina w konflikcie a ingerencja sądu

Sprawy sporne z zakresu stosunków rodzinnych są rozstrzygane przez usytuowany w strukturze sądu rejonowego wydział rodzinny i nieletnich⁶. Obszar jego rozpoznawania obejmują regulacje prawne wyznaczone kodeksem rodzinnym i opiekuńczym oraz ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich. Ich połączenie było następstwem zmian w podejściu do zwalczania przestępczości nieletnich. Wiązało się to ze zwróceniem uwagi na konieczność reagowania nie tylko w tych sytuacjach, kiedy już doszło do naruszania przez nich norm prawnokarnych, ale znacznie wcześniej, zanim jeszcze popełnią czyn kryminalny. Wynikała z tego konieczność podejmowania wczesnej interwencji w rodzinie, wówczas gdy funkcjonuje ona w sposób wadliwy. Realizacja tego zadania była

⁵ M. Plopa, *Psychologia rodziny. Teoria i badania*, Wydawnictwo Elbląskiej Uczelni Humanistyczno-Ekonomicznej, Elbląg 2004, s. 29.

⁶ Prawo o ustroju sądów powszechnych, Dz. U. z dnia 12 września 2001 r., Nr 98, Poz. 1070.

możliwa poprzez kompleksowe rozpoznawanie spraw rodzinnych i nieletnich w jednym wydziale. Działalność profilaktyczna była więc ważnym czynnikiem stymulującym proces rozwoju sądownictwa rodzinnego⁷.

Prywatność i autonomia rodziny podlega ochronie prawnej, ale jej członkowie mogą zwracać się o pomoc do sądu w uregulowaniu kwestii spornych między nimi, związanych z problemami małżeńskimi, opieką nad małoletnimi dziećmi, alimentacją bądź zarządzaniem wspólnym majątkiem. Ze statystyki sądowej wynika, iż najczęściej wpływających spraw rodzinnych dotyczy konfliktów rozgrywających się w obszarze relacji małżeńskich oraz rodzicielskich⁸. W przypadku tych pierwszych wiąże się z wniesieniem powództwa o rozwiązanie małżeństwa przez rozwód lub separację, tj. instytucję wprowadzoną do prawa rodzinnego w 1999 roku. Skutkiem braku porozumienia na tle wykonywania władzy rodzicielskiej są np. wnioski o ustalenie zakresu i sposobu kontaktów z dzieckiem, miejsca jego pobytu.

Warunki dopuszczalności orzeczenia rozwodu precyzują przepisy zawarte w art. 56 k.r.o. Może to nastąpić w przypadku zupełnego i trwałego rozkładu więzi małżeńskiej, ale jeśli nie pozostaje w sprzeczności z dobrem małoletnich dzieci i zasadami współżycia społecznego. Kolejna przesłanka wskazuje, iż rozwodu nie może żądać ten z małżonków, który ponosi wyłączną winę za rozpad małżeństwa. Wówczas zależne jest to od wyrażenia zgody na rozwód przez drugiego małżonka, choć jego sprzeciw może być w danych okolicznościach uznany również za naruszający zasady współżycia społecznego. Ponadto sąd w postępowaniu rozwodowym rozstrzyga kwestię sposobu wykonywania przez małżonków władzy rodzicielskiej nad wspólnymi małoletnimi dziećmi (art. 58 § 1–2 k.r.o.).

Przepisy prawa rodzinnego nakładają na rodziców obowiązek kierowania się dobrem dziecka w sprawowaniu władzy rodzicielskiej (art. 95 § 3 k.r.o.). Na potrzebę ich współpracy wskazuje art. 97 § 2 k.r.o. Zgodnie z jego treścią:

„[...] o istotnych sprawach dziecka rodzice rozstrzygają wspólnie; w braku porozumienia między nimi rozstrzyga sąd opiekuńczy”⁹.

Dokładnie nie zostało sprecyzowane, co jest uważane za istotne sprawy dziecka, lecz, jak stwierdza Marek Andrzejewski, można wyłonić taki katalog poprzez odwołanie się do orzecznictwa sądowego i piśmiennictwa prawniczego¹⁰. Na tej podstawie Autor wymienia m.in. wybór szkoły, leczenia, światopo-

⁷ P. Kobes, *Prawny system przeciwdziałania demoralizacji i przestępczości nieletnich*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2011, s. 180.

⁸ D. Kowalczyk, *Dysfunkcje współczesnej rodziny z perspektywy statystyki sądowej*, „Wychowanie w Rodzinie”, t. V (1/2012), doi: 10.23734/www20121.109.121.

⁹ *Kodeks rodzinny i opiekuńczy ze schematami. Prawo o aktach stanu cywilnego*, oprac. B. Czech, Stan prawny: wrzesień 2013, LexisNexis, Warszawa 2013.

¹⁰ M. Andrzejewski, *Ochrona praw dziecka w rodzinie dysfunkcyjnej. (Dziecko – rodzina – państwo)*, Kantor Wydawniczy ZAKAMYCZE, Kraków 2003, s. 172.

glądu, zezwolenie na pobyt stały za granicą z rodzicem, któremu w wyroku rozwodowym przyznano prawo do wykonywania bezpośredniej opieki nad nim, sposób zarządzania majątkiem dziecka i alimentami, zmianę jego imienia lub nazwiska, a nawet zagospodarowanie czasu wolnego, jak i przynależności do organizacji. Oczywiście ten zestaw nie jest wyczerpujący, a jedynie przykładowy, gdyż wszystko zależy od wagi danego problemu wywołującego spór między rodzicami w sprawach dotyczących dziecka. Pomoc sądu w ich uregulowaniu może zapobiec eskalacji konfliktu rodzicielskiego, bez sięgania po inne środki prawne, bardziej ingerujące w sferę władzy rodzicielskiej. Zasadniczo wyróżnia się trzy formy interwencji sądu, czyli: ograniczenie, zawieszenie i pozbawienie władzy rodzicielskiej. Z takim wnioskiem może wystąpić rodzic, jak i instytucje publiczne bądź te osoby, które posiadają informację o realnym zagrożeniu dla zdrowia i wychowania dziecka w jego biologicznym środowisku.

Przytoczone powyżej regulacje prawne wprost odwołują się do naczelnej zasady prawa rodzinnego, tj. dobra dziecka. Nie zostało ono jednak zdefiniowane przez ustawodawcę. Wanda Stojanowska przedstawia następującą jego interpretację:

„Termin «dobra dziecka» w rozumieniu przepisów prawa rodzinnego oznacza kompleks wartości o charakterze niematerialnym i materialnym niezbędnych do prawidłowego rozwoju fizycznego i duchowego dziecka oraz do należytego przygotowania go do pracy odpowiednio do jego uzdolnień, przy czym wartości te są zdeterminowane przez wiele różnorodnych czynników, których struktura zależy od treści stosowanej normy prawnej i konkretnej aktualnie istniejącej sytuacji dziecka, zakładając zbieżność tak pojętego «dobra dziecka» z interesem społecznym”¹¹.

Jak wskazuje Andrzejewski, powyższa definicja została powszechnie przyjęta, a jej uzupełnienie stanowi pogląd o nadrzędności tej normy nad interesami innych osób, w tym również rodziców¹².

Praktyka sądowa w rozpoznawaniu spraw rodzinnych, podobnie jak i w innych sferach życia społecznego, jest przedmiotem działań modernizacyjnych, reformatorskich. W ich następstwie dokonywane są również nowelizacje kodeksu rodzinnego i opiekuńczego. Z pedagogicznego punktu widzenia istotne są przede wszystkim te, które wzmacniają stabilność rodziny, wspierają ją w prawidłowym wypełnianiu obowiązków rodzicielskich.

Wydaje się, iż wyłącznie formalne, legislacyjne rozwiązania są mało wystarczające, jeśli nie są wspomagane działaniami umożliwiającymi wyjście z kryzysowych sytuacji, jakich doświadcza wiele osób w związkach małżeńskich bądź partnerskich. Świadczy o tym chociażby fakt wyłączenia w 1991

¹¹ W. Stojanowska, *Ochrona dziecka przed negatywnymi skutkami konfliktu między jego rodzicami*, Wydawnictwo WSPS, Warszawa 1997, s. 25.

¹² M. Andrzejewski, *Ochrona praw dziecka...*, dz. cyt., s. 170.

roku z jurysdykcji sądów rodzinnych spraw rozwodowych i przekazania ich do orzekania w wyższej instancji, tzn. sądach okręgowych. Nie miało to znaczącego wpływu na zahamowanie procesów dezintegracyjnych współczesnej rodziny, choć w początkowym okresie obowiązywania tej zmiany zanotowano spadek rozwodów¹³. Jednak ten wskaźnik utrzymuje się nadal na wysokim poziomie, aczkolwiek rozpad więzi małżeńskiej nie jest jedynym zagrożeniem dla wychowawczej kondycji tego podstawowego środowiska.

Dość pozytywnie w kręgu profesjonalistów, w tym również ze środowisk psychologicznych i pedagogicznych, zostało przyjęte wprowadzenie do praktyki sądowej mediacji jako metody rozwiązywania konfliktów rodzinnych. Definicyjne ujęcia ukazują rozmaite konotacje tego pojęcia, których sens sprowadza się do rozumienia go w znaczeniu procesu dialogowego w dążeniu do osiągnięcia porozumienia, akceptowanego przez dwie skonfliktowane strony w obecności bezstronnego mediatora¹⁴. Doceniana jako konstruktywna metoda w rozwiązywaniu konfliktów, stosowana jest w różnych obszarach funkcjonowania człowieka. Lokuje się w założeniach pedagogiki humanistycznej, nieautorytarnej, opartej na dialogu i podmiotowości uczestników procesu edukacyjnego (wychowawcy i wychowanka), wolnej od przymusu i dominacji. Umiejętność budowania takich relacji w wychowaniu rodzinnym powinna sprzyjać gotowości do przejawiania tego typu postawy w innych sytuacjach życiowych, również kryzysowych.

W naszym kraju idea mediacji w praktyce społecznej rozwijana była od końca lat 90. XX wieku¹⁵. Najpierw zainteresowali się nią specjaliści zajmujący się konfliktami rodzinnymi. Z ich inicjatywy powstawały stowarzyszenia, których celem było promowanie i prowadzenie praktyk mediacyjnych, co zainspirowało dyskusję w gremiach ustawodawczych, głównie w odniesieniu do rozwiązywania konfliktów wynikających z rozpadu więzi małżeńskiej. W następstwie podjętych prac uznano mediację za alternatywny środek w stosunku do procesu sądowego i nadano jej prawny status. Przełomowy był rok 2005, bo wówczas stworzono prawne podstawy do wykorzystania mediacji w procesie sądowym, wprowadzając odpowiedni zapis w kodeksie cywilnym oraz w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym. Większe zmiany nastąpiły po nowelizacji prawa rodzinnego w 2009 roku, obejmujące przede wszystkim rozstrzyganie o władzy rodzicielskiej i kontaktach z dzieckiem w postępowaniu rozwodowym i o separację.

Po przeprowadzonej nowelizacji, w art. 58. k.r.o. określono, iż przyznanie obojgu rodzicom władzy rodzicielskiej w wyroku rozwodowym uzależnione jest

¹³ A. Kwak, *Rodzina w dobie przemian. Małżeństwo i kohabitacja*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2005, s. 62.

¹⁴ A. Lewicka-Zelent, *Uwarunkowania gotowości nieletnich do zadośćuczynienia w paradygmacie sprawiedliwości naprawczej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2013, s. 81.

¹⁵ H. Przybyła-Basista, *Akceptacja mediacji jako formy rozwiązywania konfliktów rodzinnych*, „Chowanna” 2011, t. 2(37), s. 253.

od wypracowania przez nich wspólnego porozumienia w zakresie jej sprawowania. Zostaje ono przedstawione sądowi i ocenione pod kątem dobra dziecka, a także prognoz odnośnie do gwarancji faktycznego współdziałania w opiece nad nim. Na tej podstawie wydawana jest decyzja w przedmiotowej sprawie. Rozwodzący się rodzice mogą korzystać z pomocy profesjonalnego mediatora rodzinnego w rozwiązywaniu swoich problemów. W praktyce nie jest to zbyt powszechne, bo nie budzi dużego zainteresowania ani wśród sędziów kierowaniem tego typu spraw do mediacji, ani u potencjalnych jej uczestników¹⁶.

Rozstrzygnięcie w procesie sądowym konfliktów powstałych na gruncie kryzysów małżeńskich, rozwodowych, jak i rodzicielskich wymaga bez wątpienia wykorzystania w szerokim zakresie specjalistycznej, interdyscyplinarnej wiedzy o rodzinie. Bowiernie ich rozpatrywanie w kontekście dobra dziecka nakłada na sąd konieczność wielostronnego i wnikliwego wyjaśnienia jego sytuacji rodzinnej, adekwatnie do fazy rozwoju i etapu wychowania. Szczególnie przydatna w tym względzie jest wiedza z zakresu psychologii, ale także pedagogiki. Bez odwołania się do psychologicznych mechanizmów, regulujących zachowanie jednostki czy grupy, jak i prawidłowości związanych z przebiegiem procesu wychowania, socjalizacji trudno dokonać rozpoznania oraz oceny jakości funkcjonowania środowiska rodzinnego. Zwłaszcza iż w tego typu sprawach ma to kluczowe znaczenie dla określenia prognozy sytuacji dziecka w biologicznym środowisku, a w konsekwencji decyzji o sposobie unormowania opieki nad nim¹⁷.

Wsparciem dla działalności sądownictwa rodzinnego jest zarówno służba kuratorska, jak i specjalistyczna placówka diagnostyczna, której status prawny został uregulowany ustawą z dnia 5 sierpnia 2015 r., z jednoczesną zmianą jej nazwy, czyli odtąd funkcjonującej jako opiniodawczy zespół sądowych specjalistów (poprzednio: Rodzinny Ośrodek Diagnostyczno-Konsultacyjny)¹⁸. Usytuowane są one w strukturze Wymiaru Sprawiedliwości jako jego organy pomocnicze, a należą do nich jeszcze specjaliści pełniący funkcję indywidualnych biegłych sądowych.

Współpraca sądu ze specjalistycznymi służbami, ich udział w poszczególnych fazach postępowania procesowego ma przyczynić się do rzetelnego i sprawiedliwego orzecznictwa w sprawach rodzinnych. Istotną w tym rolę pełni diagnostyka psychologiczno-pedagogiczna, będąca podstawą opracowania specjalistycznych opinii na użytek organu procesowego.

¹⁶ Tamże, s. 252.

¹⁷ Z. Marten, *Psychologia w pracy sędziego*, Oficyna Wydawnicza „Humanista”, Sosnowiec 2009, s. 57.

¹⁸ Ustawa z dnia 5 sierpnia 2015 o opiniodawczych zespołach sądowych specjalistów, Dz. U. z dnia 18 września 2015 r., Poz. 1418.

Diagnozowanie konfliktów rodzinnych

W sądownictwie najwcześniej upowszechniła się praktyka korzystania z pomocy psychiatry, psychologa, którym powierzano zadania ekspertalne w procesach karnych i cywilnych. Od czasu powołania Rodzinnych Ośrodków Diagnostyczno-Konsultacyjnych w sporządzaniu specjalistycznych opinii na potrzeby sądu w sprawach rodzinnych, uczestniczy również pedagog. Jest on członkiem zespołu diagnostycznego, składającego się z psychologa i lekarza pediatry. Jego skład może zostać poszerzony również o lekarza psychiatrę, jeśli sąd w zleceniu wydania opinii określi potrzebę przeprowadzenia takich badań w stosunku do konkretnej osoby.

Jednak zauważyć trzeba, iż głównie w obszarze nauk psychologicznych rozwija się specjalistyczna gałąź wiedzy na użytek organu procesowego, tj. psychologia sądowa. W naukach pedagogicznych brak pogłębionych opracowań w tym zakresie. Mimo iż problematyka funkcjonalności i dysfunkcjonalności rodziny, a także niedostosowania społecznego dzieci i młodzieży stanowi znaczący ich dorobek i wciąż jest pogłębiana w badaniach naukowych. Z kolei podstawy do nabywania kompetencji w praktycznym jej zastosowaniu dostarcza rozwój diagnostyki pedagogicznej.

Podstawę i zakres postępowania diagnostycznego opiniodawczego zespołu sądowych specjalistów (dawniej ROD-K), określa sąd w postanowieniu, zlecając wykonanie opinii i formułując tezy (pytania) odnośnie do danej sprawy. Treść pytań do diagnostów jest zróżnicowana, wynikająca z sytuacji konfliktowej w rodzinie, będącej przedmiotem prawnego rozstrzygnięcia. Z uwagi na specyfikę spraw rodzinnych wyodrębnia się rozwodowe oraz opiekuńcze. Te drugie dotyczą przede wszystkim sposobu i nieprawidłowości sprawowania władzy rodzicielskiej. W obu kategoriach spraw ważny obszar procesu diagnostycznego stanowi ocena warunków opiekuńczo-wychowawczych w rodzinie, w tym kompetencji wychowawczych rodziców i wzajemnych więzi uczuciowych łączących ich z dzieckiem. W sprawach rozwodowych wiąże się to również z ustaleniem, czy jego orzeczenie nie pozostaje w sprzeczności z dobrem dziecka. Procedura diagnostyczna obejmuje całą rodzinę, tj. rodziców i małoletnie dzieci.

Teoretyczną podstawę wykorzystywaną w praktyce diagnostycznej wyznacza systemowe podejście do rodziny. Z tej perspektywy ujmowana jest jako pewna całość, oparta na sieci wzajemnych powiązań i oddziaływań, wytwarzająca swoiste dla siebie wzory interakcji oraz socjalizacji¹⁹. Nie sposób bowiem zrozumieć zachowania jednych jej członków bez odniesienia do innych, bo działają na siebie na zasadzie sprzężenia zwrotnego. Tworzą specyficzny dla

¹⁹ B.M. Nowak, *Rodzina w kryzysie...*, dz. cyt., s. 20.

każdej rodziny układ stosunków między jej członkami, charakteryzujący się niepowtarzalnością, indywidualnością pod względem organizacji, funkcjonowania. Każdorazowo są one modyfikowane, jeśli cokolwiek ulegnie w nim zmianie. A z taką sytuacją mamy do czynienia, gdy rozpada się więź małżeńska. W perspektywie oznacza to nie tylko duże zmiany związane z odejściem jednego z rodziców, ale utratę dotychczasowej stabilizacji, niepewność co do przyszłości, konieczność ponownej rekonstrukcji relacji rodzinnych.

Rozwód w świetle współczesnej wiedzy nie jest postrzegany wyłącznie w kategoriach negatywnych jako zjawisko patologiczne²⁰. Dla dorosłych może być jedynym możliwym sposobem zakończenia nieudanego związku i ponownego ułożenia sobie życia osobistego. W przypadku dziecka ma to najczęściej wymiar traumatycznego doświadczenia, nawet jeśli rodzice ukrywają problemy małżeńskie i nie uczestniczy ono w kłótniach między nimi. Pozytywne skutki rozwodu, związane z poprawą jego funkcjonowania, należą jednak do rzadkości.

Reakcja oraz przystosowanie do rozwodu przez dzieci zależy od wieku, płci, okoliczności w jakich zostały poinformowane o rozstaniu się rodziców, a także wielu innych czynników. Maria Beisert sprowadza je do rodzaju relacji między rodzicami, ich kontaktu z dzieckiem oraz sposobu radzenia sobie z kryzysem rozwodowym przez rodziców²¹. Długotrwałe, konfliktowe relacje rodziców mają wysoce negatywny wpływ na funkcjonowanie społeczne dzieci. Na taką samą prawidłowość wskazują obserwacje rodzin, w których trwa ustawiczny konflikt małżeński, ale bez zamiaru jego prawnego rozwiązania. Niemniej wrogie stosunki między rodzicami nie ułatwiają budowania konstruktywnych relacji z dzieckiem na etapie porozwodowym. Zwłaszcza iż w ten sposób kształtują oni również nieefektywne wzorce radzenia sobie ze stresem rodzinnym, wywołanym rozpadem małżeństwa.

Przeżycia związane z rozwodem mają wymiar indywidualny, lecz wiążą się ze znacznymi kosztami emocjonalnymi ponoszonymi przez każdego z członków rodziny, choć największe dotyczą jednak dzieci. Poziom negatywnych emocji wzrasta, kiedy rodzice prowadzą bezwzględną walkę o opiekę nad dziećmi. Konflikt na tym tle przybiera niejednokrotnie bardzo drastyczne formy, pogłębiając negatywne konsekwencje dezintegracji rodziny. Separowanie dziecka od drugiego rodzica, porywanie, wzbudzanie u niego konfliktu lojalności, wywieranie presji na dokonanie wyboru jednego rodzica – to tylko niektóre przykłady znane biegłym sądowym z praktyki diagnostycznej związanej z opiniowaniem sądowym, a opinii publicznej z przekazów medialnych. Tego typu zachowania mogą być ujawniane w toku postępowania rozwodowego przed sądem albo po jego zakończeniu, czyli po uprawomocnieniu się orzeczenia o rozwiąza-

²⁰ D. Russell Crane, *Podstawy terapii małżeństw*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2002, s. 27; H. Cudak, *Funkcjonowanie dzieci...*, dz. cyt., s. 25.

²¹ M. Beisert, *Strategie radzenia sobie z rozwodem rodziców podejmowane przez dzieci w wieku dorostania*, „Dziecko Krzywdzone” 2008, nr 4(25), s. 83.

niu małżeństwa przez rozwód. Toteż wnoszone do sądu pisma procesowe o zmianę wyroku rozwodowego w przedmiocie wykonywania władzy rodzicielskiej świadczą o dalszej eskalacji konfliktu między nimi.

Przedstawione dotąd problemy nie wyczerpują złożoności sytuacji dziecka rozwodzących się rodziców. Nie ulega wątpliwości, iż jest ona niezwykle trudna emocjonalnie, wynikająca częstokroć z ogromnej presji wywieranej na niego przez skonfliktowanych rodziców. Wszelkie spory w środowisku rodzinnym, choć nie zawsze związane z dezintegracją więzi małżeńskiej i wszczęciem sądowej procedury rozwodowej, są zagrożeniem dla rozwoju dziecka. Bowiem dopiero funkcjonalny system rodzinny tworzy optymalnie korzystne środowisko wychowawcze, w którym mogą być zaspokojone kluczowe potrzeby dla jego prawidłowego rozwoju, takie jak: bezpieczeństwa, miłości, bliskości emocjonalnej z rodzicami, kontaktu z nimi. A dostarczane wzorce socjalizacyjne rozwijają kompetencje do konstruktywnego uczestnictwa w życiu społecznym. Nie są w stanie zapewnić takich warunków rodzice pozostający w przewlekłym, chronicznym konflikcie, kształtujący swoim zachowaniem wysoce zaburzoną atmosferę domową. Wtedy rozwód może być szansą na unormowanie sytuacji dziecka, co jest wyborem mniejszego zła niż dalsze trwanie w pełnej, ale skłóconej, dysharmonijnej rodzinie. Taka ostateczna konkluzja w sporządzonej opinii na potrzeby sądu, może zostać sformułowana po przeprowadzeniu i analizie całości wyników badań diagnostycznych.

Diagnoza sytuacji dziecka, którego rodzice pozostają w relacjach konfliktowych, wynikających z rozwodu lub z braku porozumienia w istotnych jego sprawach wymaga uwzględnienia szerokiego spektrum czynników wyznaczających poziom funkcjonalności i dysfunkcjonalności systemu rodzinnego. W literaturze pedagogicznej odnaleźć można wiele propozycji opisu i oceny warunków opiekuńczo-wychowawczych w środowisku rodzinnym. Interesującą w tym względzie propozycję stanowi model diagnozy psychopedagogicznej przedstawiony przez Ewę Jarosz i Ewę Wysocką w ich wspólnej pracy²². Opiera się na łączeniu perspektywy pedagogicznej i psychologicznej w diagnozowaniu rodziny, w ten sposób zyskuje się pełniejszy obraz jej funkcjonowania w różnych obszarach zadaniowych.

Przedmiotem tak rozumianej diagnozy, mającej interdyscyplinarny wymiar, są zasadniczo trzy główne jej obszary, tzn. sprowadzające się w pierwszym do rozpoznania cech i potrzeb rozwojowych dziecka, w drugim – jakości realizowanej opieki rodzicielskiej, w ostatnim – kontekstu jej sprawowania oraz funkcjonowania całości układu rodzinnego²³. Każdy z wymienionych obszarów

²² E. Jarosz, E. Wysocka, *Diagnoza psychopedagogiczna. Podstawowe problemy i rozwiązania*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2006.

²³ E. Jarosz, *Psychopedagogiczna diagnoza sytuacji dziecka w rodzinie jako podstawowy człon opiniodawstwa sądowego w sprawach opiekuńczo-wychowawczych*, [w:] J.M. Stanik (red.),

podlega dalszemu uszczegółowieniu, zgodnie z obecnym stanem wiedzy i wynikami eksploracji naukowych oraz praktyki psychopedagogicznej w opiniowaniu sądowym. W odniesieniu do kompetencji wychowawczych rodziców wskazuje się najczęściej na zdolność do zapewnienia dziecku stabilnego środowiska wychowawczego, jak i rozumienia oraz umiejętności zaspokajania jego potrzeb odpowiednio do fazy rozwojowej, a także dostosowywania oddziaływań wychowawczych z nastawieniem na wszechstronną stymulację²⁴. Do pożądanych właściwości należy również nieautorytarna postawa wobec dziecka i prawidłowo ukształtowana z nim więź uczuciowa.

Zaznaczyć trzeba, iż w ponad 40-letniej praktyce opiniodawczej specjalistycznej placówki diagnostycznej (opiniodawczy zespół sądowych specjalistów), działającej przy sądach okręgowych, podstawą jest diagnozowanie w interdyscyplinarnych zespołach. Wydawana przez nich opinia na zlecenie sądu ma charakter kompleksowy, oparty na współpracy psychologa, pedagoga oraz lekarza. Tym samym dokonują wieloaspektowej analizy danego problemu, z zastosowaniem różnych narzędzi diagnostycznych, adekwatnie do reprezentowanej specjalności zawodowej, z jednoczesnym uzgodnieniem wspólnego stanowiska merytorycznego w opiniowanej sprawie. Sporządzona opinia stanowi dowód w postępowaniu procesowym, podlegający swobodnej ocenie sądu. Dotychczasowa praktyka wskazuje na częste jej wykorzystywanie w rozpoznawaniu spraw dotyczących konfliktów rodzinnych²⁵.

Zauważyć należy, iż nawet najwyższy stopień rzetelności i obiektywizmu sądowych specjalistów w diagnozowaniu i opracowywaniu pisemnej opinii nie wyklucza jej negatywnego odbioru przez uczestników postępowania toczących proces przed sądem. Wprawdzie oczekują oni sprawiedliwego rozstrzygnięcia konfliktu, ale na ogół zgodnie z własną oceną sytuacji rodzinnej i poczuciem sprawiedliwości, choć prezentują w tej kwestii rozbieżne postawy. Takie oczekiwania, zdaniem Katarzyny Popiołek, są wręcz niemożliwe do spełnienia, co staje się m.in. powodem nieuzasadnionych oskarżeń wobec partnera bądź poszukiwania innych opiniodawców, którzy doprowadzą do satysfakcjonującego, w ich mniemaniu, zakończenia sądowego procesu²⁶. Toteż wywierana przez nich presja na diagnostę, jak i oczekiwania organu procesowego zwiększają trudności w opiniowaniu konfliktów rodzinnych.

Psychologiczno-pedagogiczne problemy trudności i zaniedbań opiekuńczo-wychowawczych w rodzinie oraz sposoby ich rozwiązywania, Wydawnictwo „Comandor”, Warszawa 2009, s. 15.

²⁴ A. Czerederecka, *Behawioralne wyznaczniki kompetencji wychowawczych*, [w:] J.M. Stanik (red.), *Psychologiczno-pedagogiczne...*, dz. cyt., s. 41.

²⁵ D. Kędzierska, S. Lasek, *Postawy ojców w sytuacji konfliktu rodzinnego na podstawie badań przeprowadzonych w Rodzinnym Ośrodku Diagnostyczno-Konsultacyjnym przy Sądzie Okręgowym w Kielcach*, [w:] J.M. Stanik (red.), *Psychologiczno-pedagogiczne...*, dz. cyt., s. 111.

²⁶ K. Popiołek, *Oczekiwania społeczne wobec opiniodawców*, [w:] J.M. Stanik (red.), *Psychologiczne i interdyscyplinarne problemy w opiniodawstwie sądowym w sprawach cywilnych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2011, s. 28.

Uwagi końcowe

Obszarem niniejszej eksploracji były przede wszystkim kwestie dotyczące rozpoznawania konfliktów małżeńskich i rodzicielskich w fazie toczącego się postępowania procesowego, a nie jego zakończenia prawomocnym orzeczeniem. Źródłem wiedzy w tym zakresie są przepisy prawne, komentarze do nich, jak i coraz bogatsza literatura dotycząca opiniodawstwa sądowego. Rozpatrując więc zagadnienia wychowania dziecka i szczególnej w nim roli rodziny w kontekście działalności sądu rodzinnego, zmierzano do ukazania w jakim zakresie znajdują one odzwierciedlenie w postępowaniu procesowym.

Dobro dziecka, jako naczelną dyrektywą prawa rodzinnego, określa sposób rozwiązywania sytuacji problemowych w rodzinie, które znajdują swój epilog w sądzie. W toku ich wieloaspektowego rozpoznawania, spośród zgromadzonego materiału dowodowego ważne znaczenie mają specjalistyczne opinie, ekspertyzy sporządzane na użytek rozstrzygnięć procesowych. Najczęściej zlecane są one sądowym specjalistom z placówki diagnostycznej, funkcjonującej przy sądzie okręgowym. Zadania te wymagają zespołowej pracy psychologa i pedagoga, a także współpracy z lekarzem. Z perspektywy reprezentowanych przez nich specjalności zawodowych dokonywana jest diagnoza sytuacji dziecka w biologicznym środowisku, obejmująca różne obszary funkcjonowania rodziny. Tym samym jej interpretacja opiera się również na wykorzystaniu wiedzy z zakresu teorii i praktyki pedagogicznej w sprawach rozstrzyganych przed sądem rodzinnym, który ma nie tylko chronić dziecko przed negatywnymi konsekwencjami dezintegracji rodziny, ale także jej przeciwdziałać.

Bibliografia

- Andrzejewski M., *Ochrona praw dziecka w rodzinie dysfunkcyjnej. (Dziecko – rodzina – państwo)*, Kantor Wydawniczy ZAKAMYCZE, Kraków 2003.
- Beisert M., *Strategie radzenia sobie z rozwodem rodziców podejmowane przez dzieci w wieku dorastania*, „Dziecko Krzywdzone” 2008, nr 4(25).
- Czerederecka A., *Behawioralne wyznaczniki kompetencji wychowawczych*, [w:] J.M. Stanik (red.), *Psychologiczno-pedagogiczne problemy trudności i zaniedbań opiekuńczo-wychowawczych w rodzinie oraz sposoby ich rozwiązywania*, Wydawnictwo „Commandor”, Warszawa 2009.
- Cudak H., *Funkcjonowanie dzieci z małżeństw rozwiedzionych*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2003.
- Jarosz E., Wysocka E., *Diagnoza psychopedagogiczna. Podstawowe problemy i rozwiązania*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2006.
- Jarosz E., *Psychopedagogiczna diagnoza sytuacji dziecka w rodzinie jako podstawowy człon opiniodawstwa sądowego w sprawach opiekuńczo-wychowawczych*, [w:] J.M. Stanik (red.), *Psychologiczno-pedagogiczne problemy trudności i zaniedbań*

- opiekuńczo-wychowawczych w rodzinie oraz sposoby ich rozwiązywania*, Wydawnictwo „Comandor”, Warszawa 2009.
- Kędzierska D., Lasek S., *Postawy ojców w sytuacji konfliktu rodzinnego na podstawie badań przeprowadzonych w Rodzinnym Ośrodku Diagnostyczno-Konsultacyjnym przy Sądzie Okręgowym w Kielcach*, [w:] J.M. Stanik (red.), *Psychologiczno-pedagogiczne problemy trudności i zaniedbań opiekuńczo-wychowawczych w rodzinie oraz sposoby ich rozwiązywania*, Wydawnictwo „Comandor”, Warszawa 2009.
- Kobes P., *Prawny system przeciwdziałania demoralizacji i przestępczości nieletnich*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2011.
- Kodeks rodzinny i opiekuńczy ze schematami. Prawo o aktach stanu cywilnego*, oprac. B. Czech, Stan prawny: wrzesień 2013, LexisNexis, Warszawa 2013.
- Kowalczyk D., *Dysfunkcje współczesnej rodziny z perspektywy statystyki sądowej*, „Wychowanie w Rodzinie”, t. V (1/2012), doi: 10.23734/wwr20121.109.121.
- Kwak A., *Rodzina w dobie przemian. Małżeństwo i kohabitacja*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2005.
- Lewicka-Zelent A., *Uwarunkowania gotowości nieletnich do zadośćuczynienia w paradygmacie sprawiedliwości naprawczej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2013.
- Marten Z., *Psychologia w pracy sędziego*, Oficyna Wydawnicza „Humanista”, Sosnowiec 2009.
- Nowak B.M., *Rodzina w kryzysie. Studium resocjalizacyjne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011.
- Płopa M., *Rodzicielstwo jako wyzwanie dla małżeństwa: perspektywa teorii systemowej*, [w:] H. Liberska, A. Malina (red.), *Wybrane problemy współczesnych małżeństw i rodzin*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2011.
- Płopa M., *Psychologia rodziny. Teoria i badania*, Wydawnictwo Elbląskiej Uczelni Humanistyczno-Ekonomicznej, Elbląg 2004.
- Popiołek K., *Oczekiwania społeczne wobec opiniodawców*, [w:] J.M. Stanik (red.), *Psychologiczne i interdyscyplinarne problemy w opiniodawstwie sądowym w sprawach cywilnych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2011.
- Prawo o ustroju sądów powszechnych, Dz. U. z dnia 12 września 2001 r., Nr 98, Poz. 1070.
- Przybyła-Basista H., *Akceptacja mediacji jako formy rozwiązywania konfliktów rodzinnych*, „Chowanna” 2011, t. 2(37).
- Russell Crane D., *Podstawy terapii małżeństw*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2002.
- Stanik J.M., *Psychologia sądowa*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2013.
- Stojanowska W., *Ochrona dziecka przed negatywnymi skutkami konfliktu między jego rodzicami*, Wydawnictwo WSPS, Warszawa 1997.
- Ustawa z dnia 5 sierpnia 2015 o opiniodawczych zespołach sądowych specjalistów, Dz. U. z dnia 18 września 2015 r., Poz. 1418.